

GORANA KARAN

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

**Po-etika pisma:
Dekonstruktivistička praksa
u zbirkama
*Razdoblje karbona
i Rasuti teret*
Danijela Dragojevića**

Interes je ovoga rada osobita poetska artikulacija poststrukturalističkih, napose deridijanskih, preokupacija čitana iz susreta žanrovske i stvaralačke (auto) tematizacije, iz pozicije teorijsko-praktičkoga sinkretizma koji, upravo performativno, razvrgava načelno razgraničenje. Dragojevićevo pismo balansira na način hijata, njegujući svakovrsnu neodlučivost, zanoseći (se) mogućnostima ruba, igrom uzajamnosti teksta i svijeta. Mjera u kojoj se tako postajućim iskustvom aporije to pismo emfatično izlaže mogućnostima ludila i tišine mjera je njegove *odgovornosti prema drugome*. Pismo fungira kao nadomjestak i to pokazuje, nerijetko s etički sublimnom autoironijom, afirmira se kao vlastita negacija, *obilje siromaštva*, uslijed koje distance spram sama sebe stvara prostor za *drugoga*, drugo pismo i/ili drugo od pisma. Aporija kao deridijansko *iskustvo nemogućega* događa se u tekstualnim činovima kontinuiranih podbačaja žanra kao regulativnoga principa iskustva, svijeta ili teksta, bez razlike. Međutim nasilje žanra/jezika nasilje je interpretativno-inventivno, koje u nuždi reduciranja *drugoga*, kako pokazuju Dragojevićeви tekstovi, *drugo* obnavlja i izmišlja istovremeno. Neimenovljivost Dragojevićevih *drugih* i neprikazivost iskustva drugosti bivaju pokrenute i nošene željom samoreproducirajućeg se teksta stoga se želja za *drugim* samoobnavlja kao imanentna drugost teksta. Tekstualno otjelovljenje želje uprizoruje igru užitka i spoznaje, beskonačnoga označavanja i konačnoga značenja, bestemeljnu odgovornost subjekta u tekstu i/ili svijetu.

Ključne riječi: aporija, drugo, isto, pismo, po-etika.

Poetika pisma: nemoguća rekonstrukcija početka

Sadržaji i silnice koji de-konstituiraju poetiku zbirki *Razdoblje karbona* i *Rasuti teret* okvirno bi se mogli odrediti kao pripadajući *paradigmi filozofije jezika*.¹ Autotematizacija jezika praksa je kojom se legitimiraju kako teorijski tako i književni diskurz postmoderne. Odatle specifična postmodernistička protežnost modernizmom etablirane poetske funkcije jezika, koja u toj povijesnoj fazi jezičnoga razvoja označava posvemašnju njegovu *poetizaciju*. Rječnikom poststrukturalističkoga *angažiranoga formalizma*, destabilizacija granica među diskurzima prosljeđuje učinke nastajućoj paradigmi tekstualnosti unutar koje sam jezik, uz prateću dekonstrukciju opreke govora i pisma, postaje svojevrsnom poetikom (ili protupoetikom) nijekanja razlike između

¹ Cvjetko Milanja, *Slijepe pjege postmoderne: etiologija i kritika postmoderne matrice* (Zagreb: Studio grafičkih ideja, 1996), 56.

označitelja i označenoga. Strukturalni obrat do kojega je došlo, tj. zamjena mjesta govora i pisma, dogodio se, kako piše Derrida, invertiranom logikom prokazivanja jednoga te istoga misaonog sustava:

Govor je značio djelovanje, promjenu, mišljenje, refleksiju, svijest, nesvjesno, iskustvo, čuvstvo. Sve to, pa i drugo, sada se naziva 'pismom'.²

Nepristajanje uz logiku identiteta, koji je tradicionalno bio na strani govora, i njegovih sistemskih sljepila značilo bi pristanak na metaforu, na pokretljivost značenja kao sudbinu lutajućega Žida: „Metafora oblikuje vlastito ime. Pravo značenje ne postoji, njegova je 'spoljašnjost' nužna funkcija, koju kao takvu valja razložiti, u sistemu razlika i metafora”.³

Pritom će i samo ishodište označavanja, teleologija obećanoga početka, podleći demitologizaciji ili novoj mitologizaciji uvođenjem nesvodive razlike. Derrida je spominje i kao *pra-pismo*:

Pra-pismo (...) trag je otvorenost prvotne izvanjskosti uopće, zagonetni odnos živog i drugog, izvanjskog i unutarnjeg: razmjешtaj. Izvanjsko, 'prvotna' i 'objektivna' izvanjskost za koju smatramo da znamo što ona jest (...) neće se moći pojmiti bez grama (*le gramme*), bez razlike kao vremenitosti, bez neprezencije drugog, upisane u smisao prezentnog, bez odnosa prema smrti kao konkretnoj strukturi žive prezencije.⁴

Nemogućnost, ali i želja mišljenja i reprezentacije toga konstituirajućeg sljepila, prapismovnoga impulsa, upisuje se u identitet riječi kao trag, razmak i odgoda, nesvodivo *drugo*.

Tekst i identitet: figure riječi i stvari

Dvije Dragojevićeve zbirke moguće je čitati kao poetiku (ili protupoetiku) pokazivanja *traga* na tragu Barthesove distinkcije između pokazivanja teksta i demonstriranja djela:

Suprotnost nas može podsjetiti na Lacanovu razliku između 'stvarnosti' i 'stvarnog', jedno se pokazuje, a drugo demonstrira; isto tako djelo je proces demonstriranja, on govori po nekim pravilima (ili protiv nekih pravila); djelo

² Jacques Derrida, *O gramatologiji* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1976), 16.

³ Ibid, 123.

⁴ Ibid, 94.

se može držati u rukama, tekst je sadržan u jeziku, on egzistira samo u pokretu govora (ili još bolje, to je Tekst zato što zna za sebe da je Tekst; (...) ili, još, *Tekst se doživljava samo u djelatnosti proizvodnje*.⁵

Pitanje identiteta (diskurza, subjekta, riječi, stvari) i s njim povezana mogućnost tematizacije *čega*, koja pretpostavlja linearnu relaciju subjekt–objekt, formativni su za Dragojevićevo pismo. Impuls zatvaranja koji teži obuhvaćanju čega u cjelini, metafizički impuls *djela* nadmeće se s impulsom otvaranja, koji je *tekstualan*, motiviran željom za transgresijom granica djela. U tome nadodređivanju *etičkoga otvaranja* i *logocentričkoga totaliteta* proizvodi se neodlučivost teksta, etički potencijal *transgresije* i *očuvanja granice* između unutarnjega i vanjskoga, teksta i njegova *drugog*.⁶ Titrajnost te granice događa se i u sljedećim recima:

Može se reći bolest, / a može i nekako drukčije, to kada bez vike / a s radošću prolazi što nije rečeno a kazuje se. / Da izvučem bar jedan glas izvan bolesti? / Ako to zaželim, velika pometnja među stvarima: / gule svoju koru i bježe od mene. Olovka vene za uhom.⁷

Naznačena pometnja tekstualnoga i izvantekstualnoga iskustva uznemirava formalne i sadržajne odrednice Dragojevićevih tekstova. U *Razdoblju karbona* tako je već paratekstualno označena opreka prvoga dijela, podnaslovljenoga *Karbon*, čiji tekstovi formom i tonom većinski signaliziraju pripadnost lirici, te njemu susljednoga *Dnevnika karbona*, žanrovski rastresitoga, signalom mahom proznoga. Značajan dio tekstova iz *Dnevnika karbona* nalazi se i u drugoj, esejistički intoniranoj, zbirci *Rasuti teret*, čiju dominantu Zvonimir Mrkonjić formulira kao „esejističko-pripovjedni komentar” koji „približuje se čistom tijeku poetskog govora”.⁸ O protuklasifikatorskom, društveno angažiranom, *paradoksalnom* djelovanju teksta Barthes piše: Ako Tekst predstavlja probleme klasifikacije (što je dapače jedna od njegovih društvenih funkcija), to je zbog toga što on uvijek pretpostavlja neko iskustvo o granici (da preuzmemo jedan izraz od Phillipea Sollersa).⁹

⁵ Roland Barthes, „Od djela do teksta”, u: *Suvremene književne teorije*, ur. Miroslav Beker (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 203.

⁶ O subverzivnome (etičkom) potencijalu dekonstrukcijskoga čitanja (*clotural reading*) u odnosu na metafiziku (*closure of metaphysics*) piše Simon Critchley u: „The Problem of Closure in Derrida”, u: *The Ethics of Deconstruction: Derrida and Levinas* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999), 59–106.

⁷ Danijel Dragojević, „Događaj”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 94.

⁸ Zvonimir Mrkonjić, *Izvanredno stanje: književni ogledi* (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991), 283.

⁹ Roland Barthes, „Od djela do teksta”, u: *Suvremene književne teorije*, ur. Miroslav Beker (Zagreb: Matica hrvatska, 1999), 203.

Dragojevićev subjekt daje sljedeći iskaz:

U blatu, u strašnoj pomutnji sapličem se o svemir. / Ako hoćeš zovi to pjesmom, jer u svemu preostaje / buka tamna i svjetla oružja, strah božji i ljepota, / jer zanosna apstrakcija guta detalje. / Morski su nabori poravnat užitak.¹⁰

Prozvana arbitrarnost ovdje označene klasifikacije ima ambivalentan učinak: s jedne strane oblikuje iskaz kao litotu, sugerirajući nesvodivost iskustva (teksta) naspram formalno-sadržajnome redukcionizmu žanrovskih identiteta, dok se s druge strane *nečitljivošću* posljednjega retka tekst autoironijski legitimira kao pjesmu. Tekst auto-referencijalno dovodi u pitanje mogućnosti iskaza na granici iskazivoga. Nju, graničnost subjekta i jezika, jezika i ne-jezika, teksta i bjeline, inaugurira prvi tekst *Razdoblja karbona*:

Treba mi praznina. / Nikakav savjet / (praznina), // nikakav jezik / nikakav zakon / (praznina), // niti predmet (praznina). // Praznina se / meni tebi sebi / smije.¹¹

Otvaranje praznini najava je i čin, poetska projekcija i provokacija neodlučive pripadnosti početka. Retroaktivna mogućnost neartikuliranosti teksta i svijeta dotiče svoj uvjet – nužnost razlike koja konačno i samu sebe dovodi u pitanje. Drugim riječima: „Nebu ime neba tako dobro pristaje”.¹²

Bavljenje jezičnim identitetom stvari tako s naličja otkriva bavljenje stvarnošću jezika. Kritika je jedinstvo toga postupka u *Razdoblju karbona* označila kao fenomenološku redukciju: „U Dragojevića tehnološko-tematske investicije služe samo kao građa fenomenološkoj redukciji, brisanju riječi ‘bjelinom’ negativnog prostora”.¹³

Strukturirana nalik snu, koji je i učestao leksički motiv, zamjenjivošću i pretapanjem aktera – riječi i stvari – te prožimanjem dijegetskoga vremena *čitanja stvari* i izvandijegetskoga vremena *pisanja riječi*, zbirka u semiotičkome protupomaku proizvodi semantiku pisanja u napisanome, koje pak pisanje, samosvjesno raz-građujući čitav kontekst pismenosti, odnosno razlike, proizvodi događaj samo-raz-građivanja. Rezonira tako idući tekst:

Na prozoru je drugi travnja, / gle, prozor blista. // U ruci imam olovku / kojoj je zastao dah: // Ne, neću se pomaknuti, / mišlju je uznemiriti. // Već iz daljine / zvono troši svijet, // mrtvi logoruju u vrtu / svaki čas spremni // da me zaspu kamenjem: po jedan kamen na svaku riječ.¹⁴

¹⁰ Danijel Dragojević, „Tamni rad”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 55.

¹¹ Danijel Dragojević, „Mjesto”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 11. ¹² Ibid.

¹³ Zvonimir Mrkonjić, Izvanredno stanje: književni ogleđi (Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991), 283.

¹⁴ Danijel Dragojević, „Na prozoru je drugi travnja”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 96.

Paradigma filozofije jezika, kao povijesno uvjetovana svijest teksta, biva u njega simbolički impregnirana, događa se kao ustrajno autoreferencijalno nagrizanje razlike između riječi i stvari, teksta i svijeta.

Pismo kao nadomjestak: figuracije prisutnoga i odsutnoga

Ne-moguće ime stvari

Roland Barthes u eseju *Nulti stupanj pisanja* piše o procesu objektiviranja jezika postromantičke književnosti u kojemu riječi dobivaju težinu stvari, pisma se množe, a njihov izbor nosi sa sobom težinu etičkoga djelovanja:

Smešteno u središtu književne problematike koja tek sa njim počinje, pismo je u suštini moral forme, to je izbor društvenog okvira u koji pisac odlučuje da smesti Prirodu svog jezika. (...) Tako je pismo dvostruka realnost: s jedne strane, ono nesumnjivo nastaje u sučeljavanju pisca sa njegovim društvom; s druge strane, ono iz te društvene svrhovitosti, putem neke vrste tragičnog prenosa, vraća pisca instrumentalnim izvorima njegova stvaranja.¹⁵

U vremenu trajanja *praznine svakovrsnih riječi*¹⁶ Dragojevićev subjekt radi u pismu i s pismom, ustrajno iskušavajući mogućnosti koje se pružaju u rasponu od želje za konačnim utihnućem do bartovskoga *bijeloga pisma* koje je „oslobođeno svake zavisnosti od nekog određenog poretka jezika”.¹⁷ U postajućoj odsutnosti pisma uprisutnjuju se *jaka odsutstva*, poput tradicionalnoga antropološkog subjekta i Boga. Protutežom se oblikuje već spomenuti fenomenološki povratak k samim stvarima. Stvari, kao odredište interesa *Karbona*, bivaju međutim to udaljenije što su prisutnije u pismu. Njihova se s-tvarnost pokazuje motivirana željom subjekta teksta za (samo) prisutnošću, koja se pokazuje paradoksom jednačenja pisma i svijeta: „Sa svim što vidim, slutim, znam, sa svim ću se zamijeniti samo da bih ostao u životu: nešto od toga jedem, nešto dodirujem, nešto sanjam. Čim osjetim umor i uvenuće preskačem”.¹⁸

Imenovanje drugoga tako se pokazuje, u svojevrsnoj tautologiji, kao čin kruženja oko vlastita imena, a prijanjanje uz predmetno kao razpredmećivanje:

¹⁵ Roland Barthes, „Nulti stepen pisma”, u: *Književnost, mitologija, semiologija* (Beograd: Nolit, 1979), 13.

¹⁶ „On pita: ‘Gdje si?’ / Ja mu kažem: ‘Gospode, tu sam / među zvijezdama i stabljikama; / razmičem ono što je blizu vida zakrčeno, / vješam vodu o drugu vodu, / vrijeme čekanja o pjesmu, mrtve o žive, / kost o udarac, bolest o neostvarenu ljubav / i veslam prema tebi u nepostojanje zla, grijeha, nespokoja. / u nepostojanje nevidljivog dok traje ova praznina. praznina svakovrsnih riječi.” Danijel Dragojević, „Prizor”, u *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekad, 1918), 13.

¹⁷ Roland Barthes, „Nulti stepen pisma”, u: *Književnost, mitologija, semiologija* (Beograd: Nolit, 1979), 47.

¹⁸ Danijel Dragojević, „Zamjene”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 29.

Bivao si žaba namjesto žabe, lastavica / namjesto lastavice ili nešto drugo / namjesto nečeg drugog, njima to / nije uspijevalo a radovale su se / sve te tebi posuđene stvari. / Sada kada one gube krila / i daljina ti postaje društvo, / rad je da izgovoriš i moje ime, / rado bih ga čula prvi put, doznala: / u tom trenutku vidim kako te rađam.¹⁹

Ne-moguće ime pisma

Imenovanje stvari, među kojima *zvijezda* i *Bog* imaju svojevrsan status prvih među jednakima, u ekonomiji sebedohvaćanja subjekta teksta funkcionira ambivalentno, kao potvrda, ali i nijekanje, čas na strani subjekta, čas na strani stvari. U međuprostoru se pismo uspostavlja kao ono koje opredmećuje i jedno i drugo; čista proizvodnost teksta. Na tome tragu čitam *Crtež* koji izbija vrtoglavu neodlučivost identiteta – subjekta, stvari i pisma:

I ovo jutro na malom papiru / olakšavam kamen ironičnom crtom:

/...// Papir možda i bi, ali neće / ruka pod sustav lakog smijeha, /...// Sve teži je iznutra, izvana, / usred straha pred nebeskim i drugim čelom. /...// Otpusti, kažem, tijelo mi sredine / s papira u vrt, a onda kojekuda bez / blaga što skrbi za budućnost ili / njenu drugu sestru, i gotovo.²⁰

Višak tjelesnoga (ruka) distornira intenciju subjekta zaražujući samo pismo – umjesto da *jednostavno* znači, ono značenje figurira kao *crtanje*, preuspostavljajući vlastitu materijalnost. O izvorištu značenja kao želji za uprisutnjavanjem čega ili koga imenom (pismom) Derrida piše:

Razmjешtanje je dakle kao pismo postajanje odsutnim i nesvjesnim – postajanje subjekta. Oslobođanje znaka njegovim skretanjem zauzvrat stvara želju za sadašnjim. (...) Kao odnos subjekta prema svojoj smrti ovo postajanje jest samo uspostavljanje subjektiviteta; na svim stupnjevima organiziranoga života, tj. *ekonomije smrti*. Svako slovo je u osnovi oporučno. Prvobitno odsustvo subjekta pisma također je odsustvo stvari ili referenta.²¹

Deridaovska neodlučiva *smrt* funkcionira kao crvena nit Dragojevićeve zbir-

¹⁹ Danijel Dragojević, „Zvijezda“, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 53.

²⁰ Danijel Dragojević, „Crtež“, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 23.

²¹ Jacques Derrida, *O gramatologiji* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1976), 91-92.

ke. S jedne strane pismo nadomješta: „Unutar samog funkcioniranja znaka postoji jedna fatalna nužda, u tom da nadomjestak zaboravlja svoju funkciju nadomještanja, i pokazuje se punina riječi, dok ipak samo nadomješta nedostatak i nesavršenost”.²² S druge se strane autoironijski nadvija nad sebe niječući se: „Što? Strogo uzevši, ništa. Priopćavanje bilo čega, / prazni poziv, šumna kutija”.²³

Ova auto-po-etička afirmacija negacije kao ishoda, a ujedno i početka, govora o čemu, prisposobiva je Derridaovu opisu aporije smrti:

Smrt je figura aporije u kojoj se ‘smrt’ i smrt mogu zamijeniti – i ta metonimija koja nosi ime s onu stranu imena i s onu stranu imena imena – sve je to moguće samo kao nemoguće, ako takvo što uopće postoji: ljubav, dar, drugi, svjedočanstvo i tako dalje.²⁴

Dragojevićevo pismo živi tako od činova samorazvlašćivanja, razigrava opreku *prisutno–odsutno*, poetizira samu aporiju:

Val tko zna otkud, / val valova, / jedinstvo živih i mrtvih. /.../ Njegov pomak mi šapće, / doslovno tako: / ‘Vlaga mi prelazi u prah, / prah u daljinu, / daljina u uzdah / i sada sam tu’.²⁵

Intenzitetom svojih oscilacija pounutruje izvanjskost, oslobađa svojevrsnu imanentnu transcenciju – *drugu nepismenost*.

Pismo i njegovo *drugo*

Dragojevićevo po-etičko stremljenje *slavi siromaštva*²⁶, kao želja za *drugim*, izgrađuje se na brisanju, ali i održavanju razlike. Članovi razlike fluktuiraju upravo u pokazivanju samoga kretanja *od–do*. Kako stoji u jednome tekstu: „Ova daljina, ako hoćete, svladava se zanosom i riječju koja stoji na početku i na kraju: ‘Evo!’”²⁷. Mogućnost tekstualizacije iskustva razlike pokazuje se *u obratnom* kao iskušavanje teksta.

²² Ibid, 183.

²³ Danijel Dragojević, „Šumna kutija”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 36.

²⁴ „Death is a figure of aporia in which ‘death’ and death can replace – and this metonymy that carries the name beyond the name and beyond the name of the name – all that is only possible as impossible, if there is such a thing: love, the gift, the other, testimony and so forth.” Jacques Derrida, *Aporias* (Stanford: Stanford University Press, 1993), 78–79.

²⁵ Danijel Dragojević, „Val”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 32.

²⁶ Danijel Dragojević, „Crtež”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 23.

²⁷ Danijel Dragojević, „Žuti dan”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 73.

Granica među članovima opreke svojom neodlučivom pripadnošću subvertira i samu opreku, pokazujući *drugo* kao metaforu temeljne tuđosti *istoga*: „Mrak jednom slijep prema vani, mrak slijep prema unutra, eto lica koje gledam i slušam”²⁸. Derrida piše o iskustvu aporije kao prelaznju granice:

Granica prijevoda koja odvaja prevodivost unutar jednog te istog jezika; učinak lozinke – prekoračuje značenje i čistu diskurzivnost značenja.²⁹

Rad Dragojevićeva subjekta na stimulaciji nejasnoga i neodređenoga u pismu kao *drugoga* od pisma („Bože moj, zašto osjećam zanos kada se nalazim u području nerazumnoga?”³⁰) fungira kao preispitivanje povijesno, društveno, ideološki i estetički uvjetovane pozicije vlastitoga pisma, pozicije koja znači odgovornost bez temelja:

Niti je [aporija] očigledna ili prividna antinomija niti dijalektabilno proturječje, pa ni transcendentalan privid; umjesto toga – neograničeno iskustvo: mora se pokoriti dužnosti ne dugujući ništa, bez duga koji bi otplatila.³¹

U tome smislu čitamo i nominalnu diskurzivnu opreku između *Karbona* i *Dnevnika karbona* ili, apstraktnije uzeto, između *preddiskurzivnoga* i *diskurzivnoga*. Kako tekst *U materinjem jeziku* pokazuje, svako određenje istovremeno čuva i svoje *drugo*; izvornost *materinjeg* ili izvornost *Karbona* uvijek je drugotna, samootuđena jer je oblikovana kao znak želje za *drugim*; želje koja je pismo. Narativizacija *Dnevnika karbona* uspijeva tragom iste aporetične situacije aficirati ne-jezično upravo neprestanim potvrđivanjem jezičnoga. *Olovka vene za uhom*, pismo za govorom uvijek već u pismu. Milanja piše o *Dnevniku karbona*:

Dnevnik, komentar obrće se u vlastiti poetski protok zastirući, da tako kažem, sam neposredni poetski diskurs mnogo više nego ga razotkrivajući: dnevnik nije hermeneutika *Karbona*, nego naprotiv vlastita hermeneutika unutar ‘samodatosti’ poetskoga jezika kao (samo)pokazivanja svoje vlastitosti.³²

²⁸ Danijel Dragojević, „Mahnitno razdoblje karbona”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 63.

²⁹ „The border of translation which separates translatability within one and the same language; the shibboleth effect – it exceeds meaning and the pure discursivity of meaning.” Jacques Derrida, *Aporias* (Stanford: Stanford University Press, 1993), 10.

³⁰ Danijel Dragojević, „Poklon”, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 63.

³¹ „It is neither an apparent or illusory antinomy, nor a dialectizable contradiction nor even a transcendental illusion but instead an interminable experience; it must obey a duty that owes nothing, that has no debt to pay back.” Jacques Derrida, *Aporias* (Stanford: Stanford University Press, 1993), 16.

³² Cvjetko Milanja, „Dva napisa o kasnijem Dragojeviću”, u: *Doba razlika* (Zagreb: Stvarnost, 1991), 125.

Samouviruće geste Dragojevićeva pisma, materijalizirajući tekst na način svijeta/tijela (indikativne su učestalošću riječi: *smijeh, glad, želja, ruka*) oslobađaju *drugo* kao vlastito *drugo*, pisanje figurira kao sebe-čitanje. Aporija pisma maksimalizira svoje učinke povodom postajanja *druge nepismenosti*:

Nadam se da će druga nepismenost doći iz pismenosti, kao izlječenje u homeopatskim postupcima. I u pismenosti postoji sjećanje na veliko vrijeme nepismenosti, kada su se vješto i pouzdano iščitavali znakovi koji su se prostirali svuda oko nas na nebu, u zraku i na zemlji.³³

Druga nepismenost, kao *iščitavanje znakova*, uvijek podrazumijeva neku vrst pismenosti, slično Derridaovoj interpretaciji nemoguće pravde koja se u zakonu (pismu) utjelovljuje upravo reinstituirajućim činovima interpretacije (iščitavanja):

Ukratko, kako bi odluka bila ispravna i odgovorna, mora u odgovarajućem trenutku, ako takav postoji, biti istovremeno regulirana i bez regulacije: mora očuvati zakon te ga srušiti ili ga pak dovoljno odgoditi kako bi ga u svakom idućem slučaju morala ponovno iznaći, opravdati ili ga barem iznaći u ponovnoj potvrdi te novoj i slobodnoj potkrepi njegova načela.³⁴

Rasuti teret: tekstualne interpretacije žanra

Razlika, *drugo* i *pravda*, kojima Dragojević izlaže svoj tekstualni projekt, privode se u činovima uvijek tekstualnih interpretacija. Ambivalencija pisma i njegova *drugoga* smješta se na tragu etike levinasovskoga *pra-izvornog izricanja* koje se u govoru podređuje temi, *rečenome*, plaćajući tako danak reprezentacijskoj logici jezika:

Korelativnost izricanja i rečenog; a to znači podređenost izricanja rečenom, jezičkom sistemu i ontologiji jeste cijena koju traži ospoljenje. U govoru kao rečenom sve se ospoljava pred nama – pa makar pod cijenu da se iznevjeri. Služeći jezik je kao takav neizbježan. Jezik koji u samom tom momentu služi jednom traženju koje je usmjereno prema oslobađanju *drukčijeg od bivstva* ili *drugog bivstva* – izvan tema u kojima se oni već pokazuju na iznevjeren način kao *bivstvovanje* bivstva, ali u kojima se ipak pokazuju.³⁵

³³ Danijel Dragojević, „Nacrtna vrata“, u: *Razdoblje karbona* (Zagreb: Cekade, 1981), 38.

³⁴ „In short, for a decision to be just and responsible, it must, in its proper moment if there is one, be both regulated and without regulation: it must conserve the law and also destroy it or suspend it enough to have to reinvent it in each case, re-justify it, at least reinvent it in the reaffirmation and the new and free confirmation of its principle“ Jacques Derrida, „Force of Law: The Mystical Foundation of Authority“, *Cardozo Law Review* 11, 5/6 (July/August, 1990), <http://ebookbrowse.com/derrida-force-of-law-pdf-d56529184>, (pogledano 3. studenoga 2011).

³⁵ Emmanuel Levinas, *Drukčije od bivstva ili s onu stranu bivstvovanja* (Nikić: Jasen, 1999), 19.

Odnos tekstova zbirki *Rasuti teret* i *Razdoblje karbona*, među kojima su značajni upravo *ponovljeni tekstovi*, uspostavlja neodlučivost opreke izricanja i rečenoga – svojevrsna reinterpretacija, tj. ponovljeno pisanje tekstova u drugoj zbirci obnavljaju izricanje rečenoga, oslobađajući imanentnu drugost teksta.

Drugi izraženi impuls tekstualnih činova interpretacije polazi od tzv. izvan-tekstualnoga, od bezobličja egzistencije, kao primjerice u tekstovima *Gušter Lucumone*, *Tunel*, *Izložba gljiva*, *Studentski centar*, 27. IX 1981. I u tome slučaju interpretacija se pokazuje dvosmislenom – funkcionira s jedne strane kao potreba subjekta za označavanjem nedokučivoga, za njegovim prevodjenjem u neki izvjesniji modus postojanja, a s druge strane taj, tobože izvjesniji, tekstualni modus pokazuje očitu nesklonost formalizaciji i dokučivosti, uvirući ponovo u amorfnost egzistencije. Završeci poput ovoga: „U grafitnoj sredini ostaje užas, osjećaj krivnje, strah; u grafitnoj sredini je jedno stoljeće, a trag mu je samo sjena koja nikoga i ništa ne ranjava i ne prlja.”³⁶ – stoje kao rubovi, mjesta na kojima se dolazi u doticaj s drugim (ili uvijek jednim te istim) početkom, s drugom (ili uvijek jednom te istom) stvarnošću, s drugim (ili uvijek jednim te istim) tekstom.

Figuriraju tako krajevi kao *praznine u disanju* jedinstvenoga teksta, jedinstvene samointerpretacije teksta u kojoj postaje figura hijata: tekst kao svijet i svijet kao tekst:

Bolestan, u vrtu gledam jabuku na visokoj grani i mislim kako da je izvučem iz svoje bolesti, vrućice i nemoći. (...) Ako se poslužim i korakom, u slogovima moje rečenice ona će posrtati prema jesenjoj klupi.³⁷

Učestala figura pseudoreferencije ili *tekstualne izvantekstualnosti* stoji pod znakom pitanja, ali i odgovora, nad mogućnostima žanra. *Fikus* bi mogao stajati za paradigmu autoironijskoga žanrovskog ne-ostvarenja, s naglaskom na oscilacije između potvrde i negacije žanra/teme/iskaza:

Eto, tu bi, s tog aspekta epifanije i sveobuhvatnoga razumijevanja, mogla početi priča o starici. Već slutim kako riječi prelaze svoje rubove, starica nalazi svoj trajni spas i fikus se, kao i trava u ustima ovce, raduje. Međutim, za takve riječi ne postoji ništa ni u tužaljci kćerke ni u suhoći bilješke. Šteta! Bilješka će i dalje ostati u bilježnici sama i jalova.³⁸

³⁶ Danijel Dragojević, „Olovka”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 92.

³⁷ Danijel Dragojević, „Jabuka”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 91.

³⁸ Danijel Dragojević, „Fikus”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 11.

Taj i njemu slični *tekstovi-bilješke* ili tekst poput *Pisma*, koji izriječkom signalizira konvenciju, a proizvodi njezinu subverziju, funkcioniraju kao *samotrag* (*Pismo*), ogoljena materijalnost diskurzivne prakse koja je istovremeno i manje i više od žanra. Igranje unutar konvencije i s konvencijom koju pristanak na pismo nosi proizvodi vlastiti žanr/zakon/poetiku, makar i negativnoga predznaka. Slično Derridaovoj analizi Blanchotove priče (*récit*) o nemogućnosti priče (*récit*), koja odlazeći s-onu-stranu-zakona (žanra) potvrđuje taj isti zakon, figurira i Dragojevićevo pismo:

Sve je priča [*récit*] i ništa nije [priča]; izlazak iz priče [*récit*] ostaje *unutar* priče [*récit*] na *neuključujući* način (...). Sve je priča [*récit*] i ništa nije [priča]: nećemo znati pripada li odnos između ovih dviju tvrdnji: neobičan odnos priče i ne-priče [*récit-less*] – priči samoj. Što se doista događa kada rub proglašiš presudu?³⁹

Pisanje koje temeljito razmatra mogućnosti modusa zvanoga *pismo*, njegov zakon i poetiku kao etičku dimenziju obraćanja *drugome* otkriva samoga subjekta kao od sebe otuđena *drugoga*. Ako je zaborav vlastite drugosti, bilo subjekta bilo žanra, uvjet uspješne komunikacije, postavlja se pitanje same uspjelosti uspjeha. Aktiviranje toga unutarnjeg procjepa pripada, prema Derridau, *zakonu zakona žanra* (*the law of the law of genre*):

To je upravo [zakon zakona žanra] načelo kontaminacije, zakon nečistotoće, parazitske ekonomije. (...) vrsta sudjelovanja bez pripadanja – su-djelovanje bez bivanja dijelom, bez članske obaveze.⁴⁰

Usljed unutarnje razlike tekst postaje vlastito *drugo*, figurira činove samoo-sljepljivanja, vidi *nevidećim vidom*:

Na stolu razlikom se brani olovka od papira, papir od olovke. Ja, vrhovni kucak, gledam ih s visine. Da ih pomaknem? Jutros samo dišem. Nemam priču, nemam misli, nemam melodiju. Veliko je obilje riječi na zemlji, naročito na nebu. Napisat ću duhan i zagrobni bijes. Samo to.⁴¹

39 „All is *récit* and nothing is; the exit out of the *récit* remains within the *récit* in a noninclusive mode (...). All is *récit* and nothing is: and we shall not know whether the relationship between these two propositions – the strange conjunction of the *récit* and the *récit-less* – belongs to the *récit* itself. What indeed happens when the edge pronounces a sentence?” Jacques Derrida, „The Law of Genre“, u: *Acts of literature*, ur. Derek Attridge (London New York: Routledge, 1992), 240.

40 „It is precisely a principle of contamination, a law of impurity, a parasitical economy. (...) a sort of participation without belonging – a taking part in without being part of, without having membership in a set. The trait that marks membership inevitably divides, the boundary of the set comes to form, by invagination, an internal pocket larger than the whole; and the consequences of this division and of this overflowing remain as singular as they are limitless.“ Ibid, 227 228.

41 Danijel Dragojević, „Pojedini“, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 158.

Invencija *drugoga*: razlika i/ili isto

Drugost teksta model je subjektivnosti i identiteta koji se u njemu uprizoruju (*ja, pjesma* itd.). Da je razlika konstitutivna za sam govor o čemu, svjedoči jedna iz *Pojedinosti*: „Uvijek sam zato, za svoju upotrebu, držao da je od stranac ženski rod stranica, ona koju nećeš ni najvještijim tumačenjem teksta upoznati, ni najplemenitijom imaginacijom ispisati”.⁴² Razlika biva antropomorfizirana, ona je *sestra* i *barba Petar*, funkcija protezanja sebe izvan vlastitih granica, odgovornost za drugoga. Razlika u funkciji subjektiviranja tako (p)ostaje dio istoga, sâmo pismo koje se inventivno preispisuje. U tekstu *Invention of the Other* Derrida razmatra konzervirajuću prirodu invencije, koja uvijek čuva *staroga*:

(...) utvrđivanje inventivnog, počimanje refleksivno strukturiranim govorom o sebi (...), što projicira advent sebstva, ‘govorenja’ ili ‘pisanja’ sebe kao drugoga, što će reći, u modalitetu traga.⁴³

Centripetalnu silu sebstva (istoga) duž tekstova ove zbirke uvelike ekscitira tjeskoba sna, snovite, *pisalačke* egzistencije, u kojoj je trenutak započinjanja sebe već zaposjednut od *drugoga*. Peter Sloterdijk prosede jezičnoga subjektiviranja vidi kao revoluciju započinjanja sebe protiv stanja započetosti – pustolovinu subjektiviranja:

Samo stoga jer predaja zna biti čak i maćeha, ljudi se i jesu toliko strastveno subjektivirali: zbog toga su razvili svoje najveličanstvenije i najopasnije svojstvo – sposobnost za revoluciju započinjanja sebe protiv stanja započetosti.⁴⁴

Istinsko rođenje, pre-porod, događa se u jeziku, u pisanju već ispisanoga subjekta. Ono bi, umjesto da se kreće k osvajanju pozicija vlastite izvjesnosti, trebalo značiti „vraćanje u čežnju koja nadilazi svaki predmet”⁴⁵, svojevrsnu ekstazu sveobuhvatnoga neznanja:

Najednom se smračilo. Radujem se, osjećam se kriv sa svime što ne gledam. Pridružuje mi se uskraćena svjetlost. ‘Kako je život bio lijep’, može se i tako reći. Imam potrebu da ronim i želju za još potpunijim neznanjem. Glupa razboritosti!⁴⁶

⁴² Ibid, 163.

⁴³ „(...) stating the inventive, beginning by speaking of itself in a reflexive structure (...) which projects the advent of the self, of the „speaking” or „writing” of itself as other, that is to say, in the manner of the trace.” Jacques Derrida, „From Psyche: Invention of the Other”, u: *Acts of Literature*, ur. Derek Attridge (London New York: Routledge, 1992), 318.

⁴⁴ Peter Sloterdijk, *Doći na svijet, dospjeti u jezik* (Zagreb: Naklada MD, 1992), 29.

⁴⁵ Ibid, 55.

⁴⁶ Danijel Dragojević, „Dolazak”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 42.

Ta, kako je Sloterdijk naziva, erotska anamneza „ne izaziva nikakve prirodne ideje, ona predočuje prednatalnu besprijekornu slobodu ideja i predodžbi svake vrste. Posljedično tome, erotski rad na sjećanju izaziva porođajne muke”.⁴⁷

Izvjestost toga subjekta, tzv. modernistička egocentrička pozicija egzistira na pozadini ustrajnih poziva *drugome*, čija se difuznost oblikuje kao difuznost identiteta teksta i subjekta:

Parafrazirajući Lacana, jednostavno se može utvrditi da subjektova akcija razara predmet, koji čini da se on pojavljuje i iščezava u izazivanju, čime gesta akcije negativira polje sila želje i postaje samoj sebi vlastiti predmet (...). Subjekt je gotovo u pravilu ona strategijska točka koja određuje kakvoću relacija prema *Drugome* i donosi svoje etičke klasifikacije.⁴⁸

Subjekt *Neposlanog pisma* možda nigdje u većoj mjeri *izvan sebe*, izriče obavezanost odsutnim, *drugim* koje ponegdje figurira kao čovjek, kao *barba Petar*. U tome se sjecištu paradigmatički oslobađa etičko poslanje *neposlanoga pisma* koje, na pozadini žanrovske buke teksta i svijeta, ide ususret tišini poludjeloga:

Pišući povremeno neke privremene riječi, često sam pomislio: Ja zapravo ispunjavam prostor njegove šutnje, treba zbog toga biti sabran, biti iznad sebe, bolji nego što ja to zaslužujem.⁴⁹

Tragom *Neposlanog pisma* kreću se i Levinasove filozofske meditacije o odgovornosti za *drugoga*. Ne bi li pokrenuo proces subjektivacije, subjekt se izmješta iz niše identiteta obavezan apelacijom *drugoga* koja dolazi prije svakog govora, „prije svakog sjećanja”:⁵⁰

Tvoje nemjesto, tvoje nedogađanje, negovorenje, tvoje nemišljenje. Možda sam to ranije činio nesvjesno, ali kada sam malo odrastao, govorio sam u sebi: Petre, sada ćemo to skupa gledati, skupa govoriti, skupa misliti, skupa činiti. Tvoja me je bjelina poticala. Radi tebe, s tobom, sve je trebalo činiti bolje i čistije.⁵¹

S nagriženošću *neposlanoga pisma* korespondira i nečistoća, neidentičnost *drugoga* koji biva zaražen manjkavošću: „Moj pogled ipak nema nešto čega si ti, kao

⁴⁷ Peter Sloterdijk, *Doći na svijet, dospjeti u jezik* (Zagreb: Naklada MD, 1992), 55-56.

⁴⁸ Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.* (Zagreb: Altagama, 2001), 236.

⁴⁹ Danijel Dragojević, „Neposlano pismo”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 101.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid, 102

i svatko tko je odsutan, gladan: nema činjenica, detalja, nijansi”.⁵² *Drugi* je stoga ambivalentan; i ljekovit, ali i potrebit liječenja: „Odsutnost, koja je veliko opće mjesto, liječi se tako što se ide sporo od stvari do stvari, od misli do misli i od događaja do događaja”.⁵³ Ono čime (se) fascinira Dragojevićevo pismo značenje je u odmaku spram sama sebe, *isto* u odmaku spram *istoga*, drugo spram *drugoga*:

Značenje kao jedno-za-drugo, a da jedno ne preuzima drugo, u pasivnosti, pretpostavlja mogućnost čistog besmisla koji zahvaća značenje i dovodi ga u opasnost. Bez te ludosti na krajnjim granicama uma, jedno bi se ponovo pribralo i, u unutrašnjosti svoga trpljenja, ponovo započelo bivstvovanje.⁵⁴

To kretanje prema krajnjemu odredištu, usuprot njemu i mimo njega korespondira sa željom koju stvara oslobođeni znak:

Pismo je zlo slikovnog ponavljanja, dvojniki koji stvara želju i o-smatra užitak. *Književno pismo*, tragovi *Ispovijesti* pokazuju to dvojestvo prezencije. Rousseau osuđuje zlo pisma i traži spas u pismu. Ono simbolički ponavlja uživanje. I kao što je uživanje prisutno samo u određenom ponavljanju, pismo, podsjećajući na njega, također ga pribavlja.⁵⁵

Želja, užitak, *drugo*

Općemu dragojevićevskom *uzgajanju vertikalne (Stablo)* protuteži *obilje horizontalne*, bartovska proizvodnost teksta. *Pad, tonuće, ronjenje, zemlja* – jedno sveobuhvatno prema *dolje (Putovanje)* – indiciraju materiju, tjelesnost samoga pisma. U takvu postavu tekst oslobađa vlastita dvojnika, djeluje kao alegorija samoga sebe. Poput riječi *dolje* iz *Putovanja*, koja se opredmećuje, uvlači u sebe subjekta i cjelokupni njegov vidokrug:

U toj čudnoj kutiji, u mraku vozi se ta riječ, naginge se, trese i povremeno zaustavlja. Ja jesam dobrim dijelom ta riječ, ali ne čitav, postoji moj dio koji je možda može odstraniti. Možda ni čitav taj prostor, taj putujući grob, nije samo ona.⁵⁶

⁵² Ibid, 103. ⁵³ Ibid. ⁵⁴ Ibid, 82.

⁵⁵ Jacques Derrida, *O gramatologiji* (Sarajevo: Veselin Masleša, 1976), 402.

⁵⁶ Danijel Dragojević, „Putovanje”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 87.

Tematizirajući riječ, tekst se povratno nadvija nad sama sebe, opredmećuje se. Pišući o Lacanovu i Austinovu poimanju referenta, Shoshana Felman izvodi:

Referencijalna spoznaja jezika nije znanje o stvarnosti (o nekoj odvojenoj i razlikovnoj biti), već znanje koje *dodiruje stvarnost*, koje obavlja čin u stvarnome, jer je i samo – barem djelomice – ono od čega je načinjeno stvarno.⁵⁷

Felman dalje piše:

Ako jezik performativa referira na samoga sebe, (...) taj jezični učinak nije zbog toga manje čin koji nadilazi jezik i preobražava stvarno – autoreferencijalnost nije ni savršeno simetrična ni potpunoma zrcalna, već proizvodi *referencijski eksces*, izged kojim se stvarno upisuje u značenje.⁵⁸

Autoreferencijalnost Dragojevićevih tekstova kroti i razvezuje razliku, a ta se igra materijalizira kao pulsacija teksta, sklapanje i razvrgavanje vlastitih rubova, hijat – početak kraja i kraj početka, slovo razlike i razlika slova. Ludizam i ludost u tome slučaju imaju istu, poetsku etimologiju.

Grč želje za dohvaćanjem *drugoga* promeće se na koncu uvijek u „samotrag”⁵⁹, u *željnost* samoga pisma pri čemu se *drugi*, logikom jezične reprezentacije, istovremeno i troši, ali i obnavlja. Pismo kao *rukopis*, kako je uobličeno u zaključnome tekstu zbirke – *Duktus* – svojevrsnome prenjju, tijelo je svojevrsna proteza drugoga tijela ili tijela *drugoga*, u ovome slučaju, subjekta teksta:

Međutim, nisi za strojem mogao izdržati. Ne napušta se neprijatelj tako lako. (...) Istina je, bilo je trenutaka kada si se prema meni ponašao sasvim blago; preko olovke dodirivao si me rukom, moglo bi se reći, udvarao si mi. (...) i nemoj misliti da ne znam tvoju davnu i buduću namjeru: da o meni, pomoću mene, napišeš epistolu protiv mene.⁶⁰

Iz situacije neosvojive započetosti svijeta i subjekta u pismu, Dragojevićevo pismo oblikuje se kao *ruko-pis*, kao vlastito *drugo*. Razlika koja je u Dragojevićevim tekstovima podjednako i fizičkoga i metafizičkoga predznaka, koja je, uostalom, imanentnom *različitošću* nagrizena, uspostavlja ono što u Felmaničinoj analizi Austinove teorije

⁵⁷ Shoshana Felman, *Skandal tijela u govoru* (Zagreb: Naklada MD, 1993), 66.

⁵⁸ Ibid, 68.

⁵⁹ Danijel Dragojević, „Pismo”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 112.

⁶⁰ Danijel Dragojević, „Duktus”, u: *Rasuti teret* (Beograd: Nolit, 1985), 167-168.

performativa inklinira pojmovima zadovoljstva i užitka:

Čin neuspjeha vodi tako, paradoksalno, do *izgreda* iskazivanja: vidljiva po užitku, neovisna o 'uspješnosti' svoga spoznajnog pothvata, Austinova 'snaga iskazivanja' neprestance prekoračuje *značenje* teorijskog iskaza.⁶¹

Semantika *pada* u Dragojevića rezonira na istoj frekvenciji sa spomenutom analizom:

(...) ono što uzrokuje sklizanje u jeziku prije svega je samo zadovoljstvo utoliko što nas ono potajice isključuje – a da toga nismo ni svjesni – izvan polja smisla i izvan područja spoznaje.⁶²

U prožimanju metafizičkoga i tekstualnoga interesa u Dragojevića, dihotomija se poništava upravo u svojevrsnome korpo-realiziranom pismu. Utvrđena „ontološka utemeljenost“⁶³ tekstova biva raz-građivana ukidanjem razlike između *praktičkog* i *kontemplativnog*:

Postoji, čini se, neka mistika Teksta. – Sav bi napor, naprotiv, bio u tome da se užitak u tekstu materijalizira, da se od teksta stvori *predmet užitka kao što su drugi*. (...) Ono što je pritom važno jest uspostaviti jednakost polja užitka, ukinuti lažnu suprotnost između praktičnog i kontemplativnog života. Užitak u tekstu zahtjev je opravdano upravljen protiv odvajanja teksta; jer ono što tekst iskazuje, preko posebnosti svog imena, jest posvudnost užitka, bezmjensnost naslade.⁶⁴

Budući da *posvudnost užitka* proturječi *čitkosti* teksta u smislu idućega Barthesova iskaza:

Jer, da bismo shvatili što je tekst, dovoljno je – ali i nužno – *vidjeti* vrtoglavi rez koji označitelju omogućuje vlastito uspostavljanje, uređivanje i raspoređivanje bez podrške označenog. Ta nečitka pisma govore nam (samo to) da postoje znakovi, ali ne i smisao.⁶⁵

⁶¹ Shoshana Felman, *Skandal tijela u govoru* (Zagreb: Naklada MD, 1993), 101.

⁶² Ibid, 107.

⁶³ Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000.* (Zagreb: Altagama, 2001), 215 251.

⁶⁴ Roland Barthes, *Užitak u tekstu/Varijacije o pismu* (Zagreb: Meandar, 2004), 14.

⁶⁵ Ibid, 50.

Višak užitka na drugome svom kraju figurira i kao višak odgovornosti za značenje koje obavezuje s obje strane teksta. *Pismo* bismo mogli uzeti kao paradigmu odgovora (odgovornosti) subjekta teksta, pokušaj uspostave sebe i *drugoga*, koji su u pismu uvijek već uspostavljeni. Logika bestemeljne uspostave značenja produžuje se s druge, čitateljske strane teksta. Thomas Keenan piše: „Susret s jezikom *licem u lice* nemoguć je i upravo ta asimetrija tvori iskustvo nečitljivoga i neodlučivoga, koje obilježava odgovornost”.⁶⁶ Pustolovina teksta odvija se kao želja koja svoje odredište – *drugo*, dislocira u bezmjesnosti tekstualnoga užitka, koji se pak nadmeće s pokušajima kroćenja te stihije u obliku davanja odgovora na pitanje koje je prazno ili kako piše Wolfgang Iser: „Dopuštajući nam iskusiti odsutnost kao prisutnost, igra postaje sredstvo našeg vlastitog proširenja”.⁶⁷

66 „There is no coming face to face with language and this assymetry constitutes the experience of the unreadable and undecidable that marks off responsibility.” Thomas Keenan, „Aesop, with Philospohy”, u: *Fables of Responsibility* (Stanford: Stanford University Press, 1997), 66.

67 „By allowing us to have absence as presence, play turns out to be a means whereby we may extend ourselves.” Wolfgang Iser, „The Play of the Text”, u: *Languages of the Unsayable. The Play of Negativity in Literature and Literary Theory*, ur. Sanford Budick and Wolfgang Iser (Stanford: Stanford University Press, 1996), 338.

Literatura

- Austin, J. L. *How to do things with words*, ur. J. O. Urmson, Marina Sbisa. New York–Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Barthes, Roland. „Od djela do teksta“. U: *Suvremene književne teorije*, ur. Miroslav Beker, Zagreb: Matica hrvatska, 1999.
- Barthes, Roland. *Užitak u tekstu; Varijacije o pismu*. Zagreb: Meandar, 2004.
- Barthes, Roland. „Nulti stepen pisma“. U: *Književnost, mitologija, semiologija*. Beograd: Nolit, 1979.
- Critchley, Simon. *The Ethics of Deconstruction: Derrida and Levinas*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1999.
- Derrida, Jacques. *Aporias*. Stanford: Stanford University Press, 1995.
- Derrida, Jacques. „Force of Law: The ‘Mystical Foundation of Authority’“, *Cardozo Law Review* 1990, Vol. 11, br. 5/6 (July/August, 1990). <http://ebookbrowse.com/derrida-force-of-law-pdf-d56529184> (pogledano 3. studenoga 2011).
- Derrida, Jacques. „From Psyche: Invention of the Other“. U: *Acts of Literature*, ur. Derek Attridge, London–New York: Routledge, 1992.
- Derrida, Jacques. *O gramatologiji*. Sarajevo: Veselin Masleša, 1976.
- Derrida, Jacques. „The Law of Genre“. U: *Acts of Literature*, ur. Derek Attridge, London–New York: Routledge, 1992.
- Dragojević, Danijel. *Rasuti teret*. Beograd: Nolit, 1985.
- Dragojević, Danijel. *Razdoblje karbona*. Zagreb: Cekade, 1981.
- Felman, Shoshana. *Skandal tijela u govoru. Don Juan s Austinom ili zavođenje na dva jezika*. Zagreb: Naklada MD, 1993.
- Iser, Wolfgang. „The Play of the Text“. U: *Languages of the Unsayable. The Play of Negativity in Literature and Literary Theory*, ur. Sanford Budick and Wolfgang Iser, Stanford: Stanford University Press, 1996.
- Keenan, Thomas. „Aesop, with Philosophy“. U: *Fables of Responsibility*. Stanford: Stanford University Press, 1997.
- Levinas, Emmanuel. *Drukčije od bivstva ili s onu stranu bivstvovanja*. Nikšić: Jasen, 1999.
- Milanja, Cvjetko. „Dva napisa o kasnijem Dragojeviću“. U: *Doba razlika*. Zagreb: Stvarnost, 1991.
- Milanja, Cvjetko. *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000*. Zagreb: Altagama, 2001.
- Milanja, Cvjetko. *Slijepa pjege postmoderne: etiologija i kritika postmoderne matrice*. Zagreb: Studio grafičkih ideja, 1996.
- Mrkonjić, Zvonimir. *Izvanredno stanje: književni ogledi*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1991.
- Sloterdijk, Peter. *Doći na svijet, dospjeti u jezik*. Frankfurtska predavanja. Zagreb: Naklada MD, 1992.